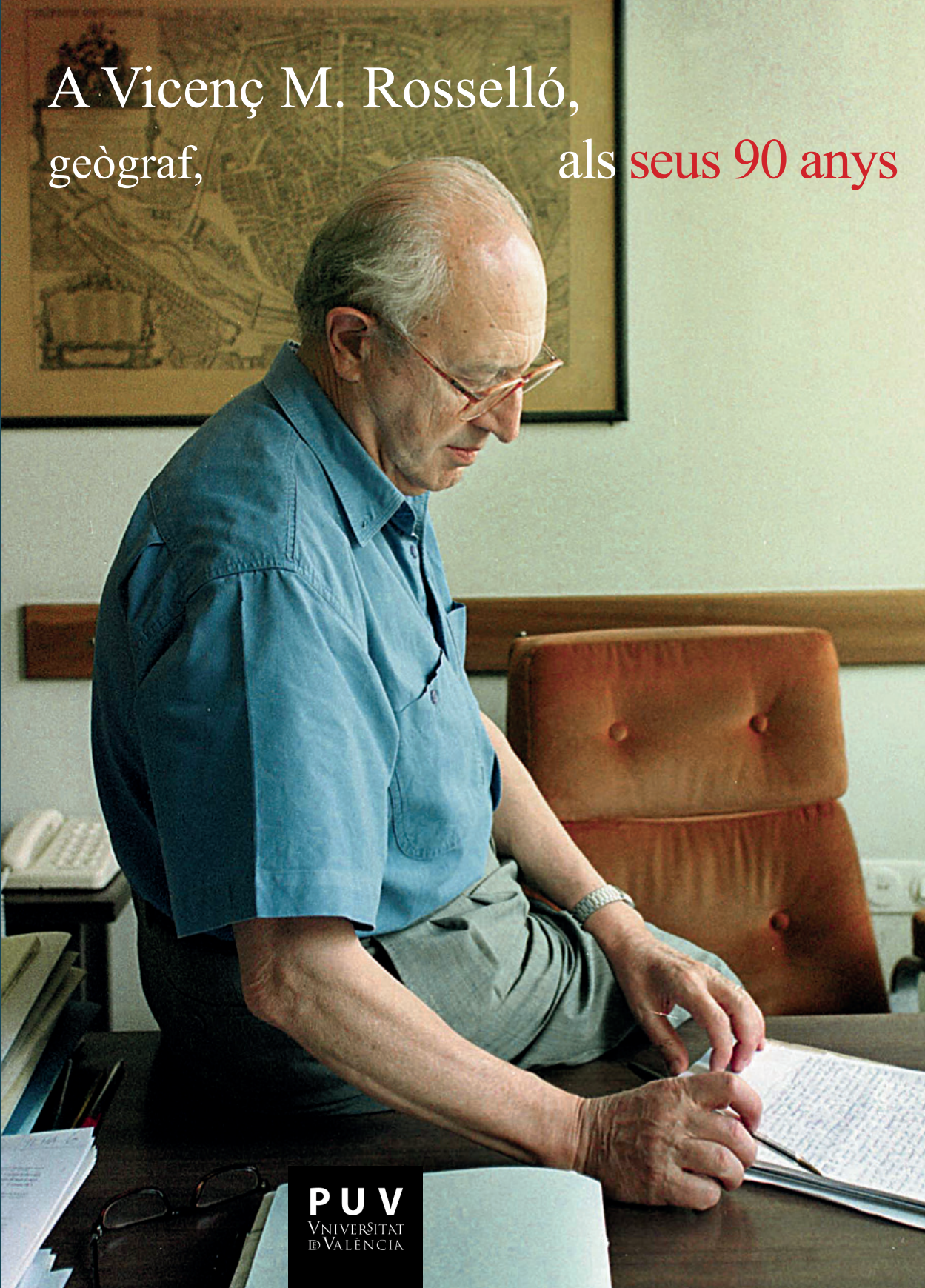

A Vicenç M. Rosselló,

geògraf,

als seus 90 anys

A
VICENÇ M. ROSSELLÓ, GEÒGRAF,
ALS SEUS 90 ANYS

Joan F. Mateu i Antoni Furió, eds.

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

La publicació d'aquest llibre s'ha fet amb el suport del projecte CPI-20-079 del programa Prometeu per a grups d'investigació d'Excel·lència (GVPRÓMETEO2019-072) i Conveni-contracte 99992657 amb la CHX.

Els editors agraeixen la col·laboració de Francesca Segura Beltran en la confecció d'aquest llibre.

Esta publicación no puede ser reproducida, ni total ni parcialmente, ni registrada en, o transmitida por, un sistema de recuperación de información, en ninguna forma ni por ningún medio, ya sea fotomecánico, fotoquímico, electrónico, por fotocopia o por cualquier otro, sin el permiso previo de la editorial.

© Dels textos: els autors, 2021

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2021

Maquetació: Iván Martínez Navarro

Coberta:

Fotografia: © Miguel Lorenzo

Disseny: Publicacions de la Universitat de València

ISBN: 978-84-9133-428-6

Dipòsit legal: V-3858-2021

Imprès a València

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ, <i>Antoni Furió i Joan F. Mateu</i>	11
RECONOCIMIENTO CIENTÍFICO Y AMISTAD	15
<i>Vicente Gozávez Pérez</i>	
ÉS LA GEOGRAFIA UNA MODALITAT DE LA FILOSOFIA? DEU ARGUMENTS A FAVOR D'AQUESTA IDEA	21
<i>Joan Tort i Donada</i>	
CARTA AL MEU ADMIRAT MESTRE	33
<i>Eulàlia Sanjaume Saumell</i>	
VICENÇ M. ROSSELLÓ: UN REFERENT EN LA HISTÒRIA DE LA CARTOGRAFIA.....	41
<i>Carme Montaner Garcia</i>	
CULTURA UNIVERSITÀRIA POPULAR: LA TRAJECTÒRIA DE VICENÇ M. ROSSELLÓ COM A VICE-RECTOR D'EXTENSIÓ UNIVERSITÀRIA I DIRECTOR DEL SECRETARIAT DE PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA.....	51
<i>Antoni Furió</i>	
PROFESORES QUE FORMARON PARTE DEL DEPARTAMENTO DE GEOGRAFÍA DE LA UNIVERSIDAD DE MURCIA A LO LARGO DE SUS TRAYECTORIAS.....	67
<i>Francisco López Bermúdez</i>	
DEL AISLAMIENTO DE PARPALLÓ AL ARTE PALEOLÍTICO DE LA REGIÓN MEDITERRÁNEA IBÉRICA	77
<i>Valentín Villaverde</i>	
GENT, TERRITORIS I INTERACCIONS: MIG SEGLE D'ESTUDIS SOBRE EL NEOLÍTIC VALENCIÀ	93
<i>Bernat Martí Oliver i Joaquim Juan-Cabanilles</i>	

<p>TOPONÍMIA I VIES ROMANES AL PAÍS VALENCIÀ.....</p> <p><i>Ferran Arasa i Gil</i></p>	109
<p>ELS LLIBRES VIATGEN. A PROPÒSIT DE DOS EDICIONS INCUNABLES DE SERMONS DE SANT VICENT FERRER</p> <p><i>Francisco M. Gimeno Blay</i></p>	121
<p>CARITAT CRISTIANA, MERCAT DE SENYORIUS I EMFITEUTES DE L'HORTA. LA COMPRA DE BENIMACLET PER L'ALMOINA DE LA SEU (1409)</p> <p><i>Ferran Garcia-Oliver</i></p>	129
<p>UNA REPRESENTACIÓ EXCEPCIONAL DE L'AVENTURA ITALIANA D'ALFONS EL MAGNÀNIM: BARTOLOMEO DE PARETO, 1457.....</p> <p><i>Ramon J. Pujades i Bataller</i></p>	145
<p>TOPONIMIA DE LA VALL DE GUADALEST MORISCA (1552)</p> <p><i>Carmen Barceló</i></p>	161
<p>GEOGRAFIA I CARTOGRAFIA A L'OBRA DE JERONI MUNYÓS</p> <p><i>Víctor Navarro Brotons</i></p>	173
<p>LA XARXA URBANA I LA SEVA REPRESENTACIÓ CARTOGRÀFICA EN EL MAPA DE CATALUNYA D'AMBROSIO BORSANO (1687).....</p> <p><i>Francesc Nadal</i></p>	183
<p>HUMBOLDT EN CATALUNYA I EL PAÍS VALENCIÀ (1799)</p> <p><i>Juan Piqueras i Carme Sanchis</i></p>	195
<p>FRANCESC XAVIER BORRULL I L'ORGANITZACIÓ DE L'ARXIU DEL REAL DESPRÉS DE LA GUERRA CONTRA ELS FRANCESOS.....</p> <p><i>Francesc Torres Faus</i></p>	211
<p>L'ARXIU PERDUT DELS COMTES D'ALBALAT (SEGLES XIII-XIX).....</p> <p><i>Mateu Rodrigo Lizondo</i></p>	223
<p>LA FAÇANA PORTUÀRIA DE VALÈNCIA I EL GRAU AL SEGLE XIX: ANÀLISI FOTOGRÀFICA I CARTOGRÀFICA</p> <p><i>Josep Vicent Boira</i></p>	237
<p>LA LINGUA CATHALAUNICA EN LES RELACIONS AD LIMINA, ENVIADES A ROMA PELS BISBES DE LES ILLES BALEARS EN TEMPS DEL FRANQUISME</p> <p><i>Josep Amengual i Batle, m. ss. cc.</i></p>	255

LA RESTINGA DE LA ALBUFERA. ANÁLISIS GEOMORFOLÓGICO DE LAS FORMACIONES DUNARES DEL PLANO DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE VALÈNCIA (1929-1944)	263
<i>M. L. Acosta y P. Carmona</i>	
LES VISTES DE L'ALBUFERA DE VICENÇ M. ROSSELLÓ I VERGER	283
<i>Carles Sanchis Ibor</i>	
DUES EXCURSIONS TOPONÍMIQUES	297
<i>Jesús Bernat Agut</i>	
EL PRIMER MAPA GEOMORFOLÒGIC DE LA PLANA D'INUNDACIÓ DEL RIU SEGURA.....	309
<i>Pablo Giménez Font i Juan Antonio Marco Molina</i>	
LES CALES MEDITERRÀNIES: UN TEMA RECURRENT EN EL PENSAMENT GEOGRÀFIC DE VICENÇ M. ROSSELLÓ	321
<i>Francesca Segura Beltran</i>	
LES DUNES ADOSSADES PLISTOCENES DE SES PENYES ROGES (SW DE MALLORCA, ILLES BALEARS): ARQUITECTURA I SIGNIFICACIÓ AMBIENTAL	339
<i>Joan J. Fornós, Lluís Gómez-Pujol, Laura del Valle i Francesc Pomar</i>	
TEMPESTES VS. TSUNAMIS, DIFERÈNCIES SEDIMENTOLÒGIQUES A LES COSTES ROCOSSES DE LES ILLES BALEARS.....	355
<i>Francesc Xavier Roig-Munar, Bernadí Gelabert Ferrer, José Ángel Martín-Prieto i Antonio Rodríguez-Perea</i>	
EL PAISATGE D'AIGUAFREDA DE DALT (NORD-OEST DEL MONTSENY, SERRALADA PRELITORAL CATALANA)	375
<i>Josep M. Panareda Clopés</i>	
ANÀLISI DELS CANVIS MORFOLÒGICS DEL CORDÓ DUNAR I LES PLATGES DE LA DEVESEA DEL SALER A CONSEQÜÈNCIA DEL TEMPORAL <i>GLÒRIA</i>	393
<i>Josep E. Pardo-Pascual, Carlos Cabezas-Rabadán i Jesús M. Palomar-Vázquez</i>	
SISTEMAS DE APROVECHAMIENTO DE ESCORRENTÍA CONCENTRADA EN CONOS DE DEYECCIÓN: EL MGOUD DE BELKHIR (GAFSA, TÚNEZ)	419
<i>Ghaleb Fansa y Alejandro J. Pérez Cueva</i>	

CONSIDERACIONES SOBRE LA EVOLUCIÓN DEL PAISAJE EN EL CAMPO DE CARTAGENA 1960-2020	437
<i>Alfredo Morales Gil</i>	
LA DIGITALIZACIÓN Y/O LA TRANSFORMACIÓN DIGITAL DE LA EMPRESA EN ANDALUCÍA.....	451
<i>Rosa Jordá Borrell</i>	
BIBLIOGRAFIA DEL GEÒGRAF VICENÇ M. ROSSELLÓ	467
<i>Joan F. Mateu Bellés</i>	

TOPONÍMIA I VIES ROMANES AL PAÍS VALENCIÀ

Ferran Arasa i Gil¹

Amb ocasió de l'homenatge al professor Vicenç M. Rosselló, he volgut tractar conjuntament dos temes que han sigut objecte dels seus estudis: les vies romanes i la toponímia. Aquest és un tema que han tractat diversos autors amb anterioritat, alguns de manera puntual com Escolano i Chabret, i altres amb més extensió i profunditat com Tarradell i el mateix Rosselló.² Tot i que no són molt nombrosos, l'estudi dels topònims pot aportar dades d'interès per al coneixement de les vies romanes.³ Podem dividir-los segons pertanyen a un estrat lingüístic anterior o formen part del lèxic català, criteri que seguirem en aquest treball, i agrupar-los en dos conjunts, segons facen referència al mateix camí o a algun element que hi estiga relacionat.

TOPÒNIMS DE POSSIBLE ETIMOLOGIA LLATINA

Començarem amb aquells que per la seua possible etimologia llatina poden estar relacionats directament amb les vies i, per tant, ser els més antics. Entre aquests veurem en primer lloc els que poden fer referència als mil·liaris, les columnes que indicaven

1. Universitat de València-Institut d'Estudis Catalans.

2. Entre els estudis específics podem destacar els de Chabret 1907: 15-16; Tarradell 1973: 94-98; Arasa i Vicent 1981: 26; Arasa 1986; Rosselló 1992: 624-626; Arasa i Rosselló 1995: 51-53. Per a Catalunya, vegeu: Pallí 1985: 7-28.

3. Per a la localització i estudi dels topònims són de gran utilitat el visor de l'Institut Cartogràfic Valencià (<http://visor.gva.es/visor/>) i el Corpus Toponímic Valencià de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (<http://www.avl.gva.es/corpus-toponimic-valencia>).

les distàncies i els noms dels promotors de les obres de construcció o reparació dels camins. La Milària és el nom d'una partida de Moixent (la Costera) que diversos autors relacionen amb el terme llatí *miliarium*.⁴ Sobre aquest supòsit, caldria pensar en una feminització, tal vegada referida a pedra, ja que aquests monuments poques vegades apareixen denominats amb el seu nom; però en aquest cas resulta estranya la pèrdua de la *i*. Possiblement es tracta d'un derivat del molt mill.⁵ A Catalunya, Pallí inclou en aquest grup Millars i Millàs,⁶ que amb l'hidrònim Millars deuen tenir la mateixa etimologia anteriorment assenyalada. També s'ha atribuït una etimologia semblant a l'hidrònim la rambla del Milà, que divideix els termes municipals de Moixent i la Font de la Figuera,⁷ però en aquest cas sembla més probable que es tracte del nom de l'ocell.

A continuació tenim els topònims que poden indicar la distància des d'un nucli urbà i adopten la forma d'ordinals, com és el cas de Quart de Poblet (l'Horta Sud) i Quart de les Valls (el Camp de Morvedre).⁸ Segons la interpretació ordinària, ja assenyalada per Escolano amb relació al primer,⁹ aquests topònims es referirien als mil·liaris amb el seu propi nom o amb el genèric de *lapis* (*ad quartum milliarium/lapidem*) i assenyalarien, respectivament, el quart mil·liari en la via que des de *Valentia* es dirigia cap a l'oest, i el mateix en una hipotètica via local que des de *Saguntum* seguiria cap a les Valls en direcció nord. La concurrència del numeral i d'una localització aproximada a la distància que realment correspon, juntament amb el fet que els dos figuren en la documentació dels primers anys de la conquesta cristiana,¹⁰ ha donat versemblança a aquesta interpretació. Tanmateix, per a admetre aquesta possibilitat caldria tenir en compte que en aquestes vies no s'ha trobat fins ara cap mil·liari, per la qual cosa no hi ha constància que foren amollonades. En el cas de Quart de les Valls sembla més versemblant la hipòtesi d'un desplaçament històric del topònim des de la Via Augusta cap a l'oest, on es troba aquesta població, el que justificaria la seua presència i donaria suport a l'etimologia. A una distància d'entre 5 i 6,5 km al nord de Sagunt es coneixen restes romanes a l'Estació de les Valls i a l'encreuament de la via amb el Camí del Realenc, que podrien correspondre a un establiment situat a IV *mp* (5,9 km) de la ciutat en aquesta direcció.¹¹

En els casos documentats als itineraris, els topònims derivats d'un nombre ordinal indiquen la presència d'un assentament que estava situat en una via a l'altura d'un determinat nombre de milles de distància des del centre urbà més pròxim: una *mansio*, una *mutatio* o una simple aglomeració de cases. L'ordinal, doncs, es refereix al mil·liari com l'element físic en què es fixa la distància des de la ciutat més pròxima, el qual es

4. Garrido i Pelejero 2000: 60; Ventura 2000: 526; Ledo, a Villaverde, Pérez Ballester i Ledo 2008: 594.

5. Coromines *OC*, V: 273. El *DCVB* 7: 42, dona l'ètim *miliares* = camps de mill, que és l'admès majoritàriament.

6. Pallí 1981-82: 357.

7. Ventura 2000: 526.

8. Tarradell 1973: 94-95; Coromines *OC*, VI: 310-311.

9. Escolano 1611:131; Esteve Forriol 1978: 285 i 287; i Ledo, a Hermsilla 2012: 205-206.

10. Barceló 1983: 196; 2010: 41.

11. García Prósper *et al.*, a García Prósper *et al.*, 2006: 264, 268, 271 i 275.

pren com a referència per designar les postes o els establiments privats situats a la vora de la via. No es tracta, doncs, del numeral que figura en el text del monument, que pren com a referència el *caput viae* de la via i normalment és més elevat. Sobre el seu ús en època romana trobem diverses referències en autors antics com Varró, que localitzava una propietat precisant que es trobava *in Sabinis qui est ad quartum vicesimum lapidem via Salaria a Roma*.¹² Els itineraris dels segles III-IV contenen prop d'una trentena de referències d'aquest tipus, la meitat de les quals es troben a Itàlia.¹³ A Hispània esmenten una posta amb ordinal: *ad Septimum Decimum*, situada a la via *ab Asturica Terracone a XVII mp de Tarracona*.¹⁴ Numerals semblants figuren en la documentació dels segles X-XI al Pla de Barcelona i són admesos com els ordinals referents als mil·liaris de la Via Augusta comptant des de Barcelona: *Quartum i Duodecimo*.¹⁵ El mateix topònim Quart es coneix en tres casos més a Catalunya: Quart d'Onyar (Girona), Vall de Quart (Barcelona) i Quart (Tarragona).¹⁶ Aquest tipus de topònims també són relativament freqüents a França i Itàlia.¹⁷

Un altre grup és el dels topònims que contenen el mot taverna, com Tavernes Blanques (l'Horta Nord) o Tavernes de la Vallidigna (la Safor), dels quals s'ha assenyalat la possibilitat que puguen fer referència a antigues *tabernae* romanes, però en tractar-se de poblacions actuals cal pensar més bé en un origen medieval o modern. En aquests casos, com va assenyalar Tarradell, poden ser útils per estudiar la continuïtat de les vies romanes a través dels camins medievals,¹⁸ com també ho són les ventes i hostals.¹⁹

TOPÒNIMS ÀRABS

El segon conjunt està format pels topònims d'etimologia àrab.²⁰ El més destacat –per tractar-se d'una referència directa– és Albalat,²¹ que es tradueix com 'llosa, paviment de pedra' i per extensió com 'cami', tot i que té altres accepcions.²² Barceló va estudiar les quatre mencions d'aquest topònim que apareixen en la documentació medieval i

12. Varró, *Res Rusticae* III, 2, 14. Altres expressions semblants es troben a Plini (*NH* XXXIII, 159), Tàcit (*Annales* XV, 60, 4): *quartumque apud lapidem suburbano rure substiterat*; i Ammià Marcel·lí (XIX, 8, 5): *decimum lapidem*.

13. Calzolari 1986; 1994a: 46-51. Vegeu també Rodríguez Morales 2011b: 61-62.

14. *It. Ant.* 452, 4. Roldán 1975: 267.

15. Menéndez i Solias, a Castellví *et al.*, 1997: 158.

16. Pallí 1981-82: 358.

17. Chevalier 1997: 67-68 i 169.

18. Tarradell 1973: 95.

19. Piqueras i Sanchis 2006.

20. Barceló 1983: 29-30; 1995: 1143-1144; Franco 1995: 57-65.

21. Tarradell 1965: 143; 1973: 96; Barceló 1983: 73-74; Rubiera 1985: 15 i 26; Rubiera i De Epalza 1987: 22-26; De Epalza 1990: 78; Franco 1995: 61; Barceló 2010: 80; Negre 2013: 216; 2018: 46-47 i 89; 2020: 113, n. 201, que hi afegeix una partida d'Albalat o dels Balats a Pego i una alqueria d'Albalat a Altea, que podria ser un cognom.

22. Coromines *OC*, II: 67-69; Ballestín 2013: 37-38.

han perdurat fins avui: el Castell d'Albalat (la Plana Alta), Albalat dels Tarongers (el Camp de Morvedre), Albalat dels Sorells (l'Horta Nord) i Albalat de la Ribera (la Ribera Baixa). Aquest testimoniatge resulta fonamental per a comprovar l'antiguitat del topònim, ja que en altres casos pot tractar-se de la referència a un cognom.²³ L'Albalat de Cabanes és sens dubte una referència al camí que en l'època andalusina seguia un recorregut costaner. Albalat dels Tarongers recull possiblement una menció al camí que des de Sagunt remuntava la vall del Palància en direcció a Terol i Saragossa.²⁴ Sobre Albalat dels Sorells, Barceló indica que l'apel·latiu amb què apareix en la documentació medieval (*al-Balat al-fawqiya*) dóna una forma molt propera a l'àrab 'camí de Dalt', en contraposició a un hipotètic 'camí de Baix'. La localització d'aquesta població s'adiu bé amb el traçat de la Via Augusta, de manera que el topònim podia fer referència al camí que anava de València a Sagunt. Finalment, Albalat de la Ribera és amb moltes probabilitats una referència al camí que des de València anava Alzira i travessava el riu Xúquer per un antic Gual.²⁵

Rubiera esmenta el topònim Almohaja que es conserva al terme municipal d'Asp (Vinalopó Mitjà), que derivaria de l'àrab *Al-Mahyya* amb el significat de la calçada, que és la denominació que Al-Udri aplica al camí que segueix un traçat semblant al de la Via Augusta amb l'apel·latiu de major.²⁶ En un document de Cabanes (la Plana Alta) poc anterior a la conquesta trobem una referència a un camí, que possiblement no és més que la traducció literal d'aquesta expressió àrab. Es tracta de la donació del senyoriu de Miravet al bisbe Ponç de Tortosa que el rei Jaume I feu l'any 1225, on figura una *via maior* com a límit del territori que després restarà inclòs al terme municipal d'aquella població.²⁷ En relació amb la distància, no físicament amb el camí, es troba el topònim Almussafes, que potser deriva de l'àrab *Al-Mansaf* amb el significat de mitjan camí o la que està a mitjan camí.²⁸ Pot tractar-se de la referència a una alqueria que es trobava justament cap a la meitat del trajecte entre València i Alzira. La mateixa etimologia tindria Almansa, situada en el traçat del conegut com a Camí d'Anníbal.

Un altre topònim itinerari és massa o massal, que té la seua etimologia en *manzil* (venta, hostel) i es troba com a primer element en diversos topònims situats a les comarques centrals,²⁹ que fan referència a hostals andalusins situats en diversos camins,

23. Arasa 1986: 40. Possiblement és el cas del Mas d'Albalat (la Serra d'en Galceran i la Vall d'Alba). Més insegur és el cas de Casas de Albalat (Villena), un llogaret situat a la vora de la carretera de l'autovia A-31 enfront de l'estació de La Venta de la Encina que recull Rubiera.

24. Ledo 2005.

25. Pérez Ballester i Arasa 2010: 106; i Ortega 2020: 149.

26. Rubiera 1985: 15; Franco 1995: 62-63; i Barceló 2010: 80.

27. Arasa i Abad 1989: 9. Contràriament, Negre 2013: 216, considera que aquesta no és una referència a la Via Augusta, sinó al camí andalusí que seguia per la costa.

28. Barceló 1983: 94; Coromines *OC*, II: 163-164; Barceló 2010: 81.

29. Tarradell 1973: 96-97; Negre 2018: 46 i 91-92. Contràriament, Pallí 1981-82: 349, relaciona l'arrel *massa-* amb camí.

coneguts amb els noms dels seus propietaris³⁰. Entre els que han perdurat tenim Massamagrell i Massalfassar, situats entre Sagunt i València, i Massanassa al sud d'aquesta ciutat.³¹ Uns altres casos són Massalavés i Massarojos, i en la documentació medieval trobem encara Massamardà (Alboraia) i Massasseli (Alzira)³². De tots ells, Massamagrell i Massanassa estan situats en el traçat de la Via Augusta, mentre que Massalfassar hi queda un poc desplaçat. Tal vegada també Massalavés hi estigués relacionat. De la mateixa família és Mislata, població situada al camí que des de València es dirigia cap a l'oest. Força interessant és Alberic, de l'àrab *Barid* (posta),³³ que permetria determinar el traçat del camí andalusí en aquesta part de la Ribera i localitzar-ne una posta a la població.³⁴ Rubiera atribueix la mateixa etimologia al topònim Alboret (Bocairent),³⁵ indubtablement relacionat amb el camí, però ací es tracta clarament del nou traçat que en època andalusina adopta el camí de Múrcia per la vall d'Albaida.

Tarradell inclou també en aquest grup el topònim Alcàntara que trobem a la població Alcàntera del Xúquer, amb un significat de pont³⁶. Aquesta atribució es basa en les suposicions que la Via Augusta travessava el riu per aquest punt i que la major part dels ponts existents en el període andalusí eren d'origen romà, qüestions que la recerca ha resolt en sentit contrari. Com aquesta població quedava allunyada del traçat de la via, el pont devia pertànyer a un altre camí. D'altra banda, en relació amb aquest mateix topònim, en les cartes de població de Morella i Vilafranca –entre els segles XIII i XVII– figura el diminutiu *Alcantarella*.³⁷

Un darrer cas d'interpretació incerta és el del topònim la Jana (el Baix Maestrat). Coromines li atribueix una etimologia llatina i creu que deriva del nom de la divinitat romana *Diana* convertida en fada de les fonts, que comptaria amb un paral·lel en el topònim *Iana*, després reduït a Anna (València), i conservat a través de la fonètica mossàrab. Aquest també deu ser el cas de la *Fuente Chana* de Viver (Alt Palància).³⁸ Barceló no el considera un topònim àrab i assenyala que possiblement es tracta del topònim d'una alqueria esmentada pel geògraf àrab Al-Idrisi cap a la meitat del segle XII quan descriu els camins de l'orient peninsular, de la qual diu que està situada prop de la mar i a una distància de 6 milles de Sant Carles de la Ràpita.³⁹ La coincidència toponímica i el fet

30. Barceló 1983: 173-175; Rubiera 1985: 16; Vallvé 1986: 177; Ballestín i Viladrich 2008: 41-42; Barceló 2010: 81-82.

31. Coromines *OC*, V: 133 i 221-225.

32. Negre 2018: 91, recull altres casos a les comarques centrals: Massil a la Vall d'Albaida, la Vall de Gallinera i en dues ocasions entre Onda i Albalat; Massalalí a la Valldigna; i Massils a Orba.

33. Barceló 2010: 81; i Negre 2018: 47. Coromines el considerava d'origen germànic: Coromines *OC*, II: 80-81.

34. Amb ell podria estar relacionat el topònim Alcosser del mateix terme municipal d'Alberic (Negre 2018: 47), que trobem també a la població homònima del Comtat, diminutiu d'alcàsser, palau fort: Barceló 1983: 81-82.

35. Rubiera 1985: 22.

36. Tarradell 1973: 96; Barceló 1983: 79; Barceló 2010: 82-83; i Negre 2018: 47-48.

37. Arasa 1991a: 548; 1991b: 92; Fuster 1995: 275; i Royo 2019: 307.

38. Coromines *OC*, IV: 462-463.

39. Barceló 1982: 96 i 166, no el considera àrab; Royo 2019: 307.

que aquest tipus de referències genèriques a la proximitat de la mar siguen normals en aquest autor –la Jana es troba en realitat a més de 18 km de la mar en línia recta– fan versemblant aquesta identificació. Finalment, Bramon li atribueix una etimologia del llatí *ianua* (porta),⁴⁰ ja assenyalada per Chabret en referència a la seua posició a prop de Catalunya,⁴¹ que arabitzat quedaria *yanah*. Així, en aquesta localitat es trobaria l'encreuaament entre la Via Augusta i el camí que anava a Morella, de manera que el topònim s'hi referiria de manera figurada. Aquestes cruïlles, però, en llatí es denominen *bivium*, *trivium*, etc., de manera que aquesta interpretació sembla molt improbable.

TOPÒNIMS D'ETIMOLOGIA ROMANÇ

Entre aquests trobem en primer lloc els que fan referència al camí amb la forma Calçada, que per a alguns autors en designa la part enllosada.⁴² Es coneixen alguns casos a diferents comarques valencianes: la Llosa, Almenara, Cullera, Carcaixent, Oliva, Xeraco. A la Ribera Alta el trobem amb el nom d'una partida situada entre Carcaixent i la Pobla Llarga, al camí de la Coma, que possiblement segueix el traçat de la Via Augusta i per tant podria ser la denominació antiga d'un camí ben construït. No lluny d'ací, a Alzira, en la documentació del segle XIII apareixen diferents mencions a una calçada.⁴³ A la comarca dels Ports també es coneixen alguns casos en la documentació medieval, juntament amb el mot *via*⁴⁴. En altres casos denomina camins moderns i ben fets, com a Almenara, de principis del segle XIX. Tanmateix, almenys en zones de muntanya, el seu ús es fa de manera més laxa i fins i tot arriba a incloure formacions rocoses que s'hi assemblen.⁴⁵

El topònim el Pas normalment fa referència al lloc per on un camí travessa un curs fluvial. És justament la denominació del gual per on la Via Augusta travessava el riu de la Sénia (Traiguera, el Baix Maestrat), que és el mateix per on passa el camí modern a l'altura de la localitat de Sant Joan del Pas (Ulldecona, Tarragona). En relació amb ell trobem el topònim Gual, que resta com a testimoni d'un vell pas del Xúquer en una partida del terme municipal de Polinyà del Xúquer.⁴⁶

A continuació tenim aquells topònims que poden al·ludir a algun tret o part del camí: la preparació, l'enllosat, les vorades i fins i tot els mil·liaris. En primer lloc citarem

40. Bramon 2002: 117-121.

41. Chabret 1978: 3.

42. Vegeu aquesta interpretació a: Pallí 1981-82: 345-346. Tanmateix, segons el DCVB 2: 843, aquest terme deriva de calx (*calç*).

43. Oroval 1988: 14; i Pérez Ballester i Arasa 2010: 106 i 108: «un casal de molins en la calçada d'Alzira», «Calçada» i «Pont de la Calçada».

44. Fuster 1995: 293 i 293: *calçada del cireso*, *calçada de Meder*, *calçada de las Fossas*.

45. Arasa 1986: 41. Es troben en plural (les Calçades): Albocàsser, Culla, Castellfort, Xodos, Lluçena i Cabanes.

46. Pérez Ballester i Arasa 2010: 103 i 108-109; i Ortega 2020: 150. No s'ha de confondre amb el cognom Gual, freqüent a les comarques septentrionals.

el cas de la Roca Tallada (Palanques, els Ports), que en les cartes de població dels segles XII-XIII figura com *viam carri* i *penam del carro*, i en el segle XVII, de fonts aragoneses, *sierra del Carro*⁴⁷. Quan el lloc apareix citat per primera vegada en la literatura arqueològica, a finals del segle XIX,⁴⁸ la referència al vehicle (carro) ha desaparegut i ha estat substituïda per una altra a la roca i al treball que s'hi havia efectuat (tallada). Es tracta d'un collet rocós que la via romana que des de la ciutat romana de *Lesera* es dirigeix cap al nord travessa mitjançant una trinxera excavada a la roca. Aquesta denominació, que en la toponímia aragonesa adopta l'equivalent de la *Peña Cortada*, es manté avui dia per designar la partida i un camí que es dirigeix a Palanques. Els membres de la família lèxica de tallar són més freqüents en la toponímia, on generalment s'empren amb un sentit de paratge escarpat i penyalós.⁴⁹ Amb aquest sentit coneixem una penya Tallada (Biar, Alt Vinalopó) i un coll Tallat (Santa Margarida de Vinyoles, Girona). En general sembla usar-se més per a referir-se al caràcter escarpat d'un lloc que a entallades artificials en un paratge rocós com és aquest cas. Amb aquest darrer significat possiblement el millor exemple és el topònim la *Peña Cortada* amb què es coneix la galeria excavada en la roca per a facilitar el pas de l'aqüeducte de los Serranos (València)⁵⁰. Topònims semblants es coneixen en altres llengües europees, també aplicats a vies romanes, com ara el francès *la Rochetaillée* (Lautaret)⁵¹ i *Pierre Taillée* (Avisé),⁵² i l'alemany *Hauenstein* (Langenbruck) que trobem als Alps suïssos.⁵³

Tarradell va plantejar la possible relació del topònim la Llosa (la Plana Baixa) amb el pas de la via com a referència a l'enllosat, donant-li un valor anàleg al *pavé* o *chemin perré* francès.⁵⁴ Recentment Ledo encara ha relacionat aquest topònim, present també a Anahuir (Xàtiva, la Costera), amb el paviment de la Via Augusta⁵⁵. Aquest és un topònim molt nombrós que, amb les variants el Llosar/els Llosars, sembla fer referència a formacions naturals, que també es troben en altres llocs.⁵⁶ Amb un sentit paregut, Ventura cita el camí Pedregós a l'eixida de Xàtiva en direcció cap a València,⁵⁷ qualificatiu que deu fer referència més bé al seu mal estat.

Al Pilar de la Foradada es coneix un Camino de la Hilada que es dirigeix cap a Cartagena i pot identificar-se amb prou seguretat amb la Via Augusta.⁵⁸ Aquesta deno-

47. Arasa 2010: 328-332.

48. Chabret 1978: 45-47.

49. Moreu-Rey 1982: 42; i Coromines, *OC*, VII: 218.

50. Jiménez Salvador i Ruiz López 2019.

51. Grenier 1934: 380, fig. 129.

52. Mollo Mezzena, a Quilici i Quilici Gigli 1999: 60.

53. Coralini, a Busana, 1997: 306, fig. 192-193.

54. Tarradell 1973: 97-98.

55. Ledo, a Villaverde, Pérez Ballester i Ledo 2008: 592.

56. Arasa i Vicent 1981: 26; i Arasa 1986: 43.

57. Ventura 1986: 496; i Ledo, a Villaverde, Pérez Ballester i Ledo 2008: 592.

58. Blázquez y Delgado i Blázquez Jiménez 1923: 14.

minació de «la Hilada» podria al·ludir tant al seu traçat rectilini com a una vorada de la via, que adopta la forma d'una filera de pedres.⁵⁹

Les referències als mil·liaris no són freqüents en la toponímia, però se'n coneixen algunes amb les denominacions de pedra i molló⁶⁰. El mil·liari de la Jana (el Baix Maestrat) es coneix com la Pedra Llarga. Sembla que el barranc de la Pedra Llarga (les Coves de Vinromà, el Baix Maestrat) n'hauria de ser un altre cas si tenim en compte que Cavanilles situa un mil·liari, ja desaparegut, per aquell entorn. A Catalunya, com a referències als mil·liaris, Pallí esmenta, a més de pedra, altres com pedró, molló i mollet.⁶¹ L'únic cas d'un mil·liari conservat del qual coneixem la denominació popular és el que es troba a la vora de la via a la Poble Tornesa, que es coneix com el piló dels Aiguamolls.⁶²

Finalment, el grup de topònims que porta un apel·latiu referit un suposat origen romà comprèn camins, nuclis de població i fins i tot platges. És un grup heterogeni i prou estès, que referit als camins trobem també a Catalunya.⁶³ Una de les referències més antigues és del cronista Escolano, que descriu un antic camí que des d'Oriola anava a Santa Pola passant per la rodalia de Catral: «El camino aun permanece empedrado, y es cierto que se traxeron de lexos las piedras para hazerle, por correr casi todo sobre tierra de saladares: y en testimonio de lo que fue, le llaman aun los naturales de aquel parage, el camino de los romanos».⁶⁴ El diplomàtic francès Peyron, qui va recórrer el nostre País en els anys 1772-73, recull la denominació de *Camino de los Romanos* referida al camí que des d'Elx anava cap a Cartagena.⁶⁵ També Valcárcel esmenta aquesta denominació per a la Via Augusta en la zona entre Guardamar i Formentera, a la vora nord del riu Segura: el *Camí empedrat* ó el *Camí dels Romans*, i explica que la primera era la que havia trobat en la documentació medieval.⁶⁶

A la Plana Alta es conserva el topònim senda/camí dels Romans amb què es coneix la Via Augusta entre els termes municipals de Bell-lloc i la Poble Tornesa (la Plana Alta). En una carta adreçada a Cavanilles l'any 1796, el Baró de la Poble li explica que «es fiel la tradicion de los naturales de que pasava por aqui el camino de los Romanos».⁶⁷ Prop d'un segle més tard, el cronista Balbás explica que la gent encara el coneixia com el camí dels Romans.⁶⁸ Aquest apel·latiu deu tenir un origen erudit, tot i que amb el temps s'ha popularitzat i ha passat a formar part de diversos topònims. Segons aquests dos casos, sembla aplicar-se a un camí ben construït, bé per resultar visible part de la seua construcció bé per presentar un traçat rectilini. Finalment, pel que fa a la forma femenina la Romana, existent en un nucli de població de la Vega Baixa i en una platja d'Alcos-

59. Arasa 2007: 156.

60. Arasa 1992; Corell 2005: 199-250.

61. Pallí 1981-82: 356-357.

62. Alvir *et al.* 1986: 28 i 32.

63. Pallí 1981-82: 347-348.

64. Escolano 1611: 56.

65. García Mercadal 1962, III: 758.

66. Valcárcel 1803.

67. Arasa 2001: 9 i 17.

68. Balbás 1892: 39.

sebre (Alcalá de Xivert, el Baix Maestrat), sembla un arabisme derivat de *rummâna* (magraner),⁶⁹ i per tant no tindria cap relació amb l'accepció anterior.

BIBLIOGRAFIA

- ALVIR, J.; QUILES, J.; RONCERO, E. i TORREGROSA, J. A. (1986): «Recull de topònims a Borriol i la Pobla Tornesa. El paisatge en la toponímia», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XXIII, pp. 24-37.
- ARASA I GIL, F. (1986): «Toponímia i arqueologia a les comarques septentrionals del País Valencià», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XXIII, pp. 38-46.
- ARASA I GIL, F. (1991a): «Notes sobre toponímia medieval de la comarca dels Ports», *XIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XLIV, Alacant, pp. 546-550.
- ARASA I GIL, F. (1991b): «El poblament medieval pre-cristià en la comarca dels Ports segons la documentació», *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossén Manuel Milian Boix (Morella, 1908-1989)*, València, pp. 83-102.
- ARASA I GIL, F. (1992): «Els mil·liaris del País Valencià», *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 8, pp. 232-269.
- ARASA I GIL, F. (2001): «El mil·liari de Borriol (la Plana Alta) en una carta de F. Vallés, baró de la Pobla Tornesa i la Serra d'En Galzeran, a A. J. Cavanilles», *Studia Philologica Valentina*, 5, *Epigrafies. Homenatge a Josep Corell*, pp. 1-18.
- ARASA, F. i ROSSELLÓ, V. (1995): *Les vies romanes del territori valencià*, València.
- ARASA, F. i VICENT, J. A. (1981): «Toponímia de la via Augusta entre Saguntum i Dertosa», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, V, pp. 22-28.
- BALBÁS, J. A. (1892): *El libro de la provincia de Castellón*, Valencia.
- BALLESTÍN, X. (2013): «Consideraciones acerca del término árabe balāt, su equivalencia con la voz latina *palatium* y su presencia en las fuentes andalusíes, magrebíes y orientales», en X. Ballestín i E. Pastor (eds.): *Lo que vino de Oriente. Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en al-Andalus (ss. VII-IX)*, BAR IS 2525, pp. 28-42.
- BALLESTÍN, X. i VILADRICH, M. M. (2008): «Foc, fum, torxes i miralls. Senyals visuals a l'època tardoantiga i altmedieval», a R. Martí (ed.), *Fars de l'Islam. Antigues alimares d'al-Andalus*, Barcelona, pp. 287-336.
- BARCELÓ TORRES, C. (1983): *Toponímia àrabiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva.
- BARCELÓ TORRES, C. (2010): *Noms àrabs de lloc*, Alzira.
- BLÁZQUEZ Y DELGADO AGUILERA, A. i BLÁZQUEZ JIMÉNEZ, A. (1923): *Vías romanas de Sevilla a Córdoba por Antequera. - De Córdoba a Cástulo por Épora. - De Córdoba a Cástulo por El Carpio. - De Fuente la Higuera a Cartagena y de*

69. Coromines OC, VI: 424.

- Cartagena a Càstulo*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 59, Madrid.
- BRAMON, D. i LLUCH, R. (2002): *Mots remots. Setze estudis d'història i toponímia catalana*, Girona.
- BUSANA, M. S. cur. (1997): *Via per montes excisa. Strade in galleria e passaggi sotterranei nell'Italia romana*, Roma.
- CALZOLARI, M. (1986): «'Ad sextum miliarem' (It. Burdig., 564, 4). I toponimi derivati dalle distanze in miglia come fonte per la ricostruzione della rete stradale di età romana», *Atti e Memorie*, XI, VIII, Modena, pp. 27-56.
- CALZOLARI, M. (1994a): «Contributi toponomastici alla ricostruzione della rete stradale dell'Italia Romana», *Atlante Tematico di Topografia Antica*, III, *Opere di assetto territoriale ed urbano*, Roma, pp. 35-67.
- CARQUÉS VALERA, X. (2013): «Els topònims de la Comunitat Valenciana als antics itineraris romans», *Nous materials de toponímia valenciana*, E. Casanova i Ll. R. Valero (eds.), València, pp. 189-214.
- CASTELLVÍ, G. *et alii* (1997): *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61.
- CHABRET FRAGA, A. (1978): *Vías romanas de la provincia de Castellón de la Plana*, Castellón [ms. ca. 1900].
- CHEVALIER, R. (1997): *Les voies romaines*, París.
- CORELL, J. (2005): *Inscripcions romanes del País Valencià. II. 1. L'Alt Palància, Edeba, Lesera i els seus territoris. 2. Els mil·liaris del País Valencià*, València.
- COROMINES, J. (1989 ss): *Onomasticon Cataloniae (OC)*, Barcelona.
- DCVB = Diccionari Català-Valencià-Balear, Palma (1983).
- DE EPALZA, M. (1990): «Toponímia àrab i estructura comarcal: el Penedès», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 40, pp. 76-82.
- ESCOLANO, G. (1611): *Décadas de la Insigne y Coronada ciudad y Reino de Valencia*, II, Valencia.
- ESTEVE FORRIOL, J. (1978): *Valencia, fundación romana*, Valencia.
- FRANCO SÁNCHEZ, F. (1995): *Vías y defensas andalusíes en la Mancha oriental*, Alacant.
- FUSTER BROCH, G. (1995): «Aproximació a la toponímia medieval de les comarques del nord de Castelló», *Materials de Toponímia*, I, V. M. Rosselló i E. Casanova (eds.), València, pp. 273-302.
- GARCÍA MERCADAL, J. (1952-1962): *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, Madrid.
- GARCÍA PRÓSPER, E.; GUÉRIN, P.; DE MADARIA, J. L. i SÁNCHEZ PÉREZ, P. (2006): «Campaña de prospección en la centuriación romana de Sagunto», *Catastros, Hábitats y vía romana. Paisajes Históricos de Europa (Proyecto Interreg 3C Vistoria)*, E. García Prósper, P. Guérin, J. L. de Madaria i P. Sánchez Pérez (Eds.), Valencia, pp. 247-298.
- GARRIDO PENADÉS, H. i PELEJERO VILA J. A. (2000): *Vallada. Su evolución urbana entre los siglos XIII al XIX*, Valencia.

- GRENIER, A. (1934): *Manuel d'archéologie gallo-romaine. 2. L'archéologie du sol. 1. Les routes*, Paris [2.ª ed. 1985].
- JIMÉNEZ SALVADOR, J. L. i RUIZ LÓPEZ, J. J. (2019): «El acueducto de peña Cortada (la Serranía, València): una muestra singular de la ingeniería romana en tierras valencianas», L. Arciniega (dir.), *Arcos y conductos: estudios sobre ingeniería hidráulica en la Comunidad Valenciana*, València, pp. 83-132.
- LEDO CABALLERO, A. C. (2005): *La calzada Arse/Saguntum-Celtiberia: estudio histórico-arqueológico*, Real Academia de Cultura Valenciana, Valencia.
- MOREU-REY, E. (1982): *Els nostres noms de lloc*, Mallorca.
- NEGRE, J. (2013): «Evolució de la xarxa viària del territori de Tortosa entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 31, pp. 209-228.
- NEGRE PÉREZ, J. (2018): *Calçades, camins i carreres. Breu història sobre l'origen de la xarxa viària de les Comarques Centrals Valencianes*, Gandia.
- NEGRE PÉREZ, J. (2020): *En els confins d'al-Andalus. Territori i poblament durant la formació d'una societat islàmica a les Terres de l'Ebre i el Maestrat*, Benicarló.
- OROVAL TOMÁS, V. (1988): «El poblament dels territoris del terme de Carcaixent en els temps anteriors a la Reconquesta», *Al-Gezira*, 4/5, pp. 9-24.
- ORTEGA PÉREZ, M.ª J. (2020): *Origen y evolución del paisaje histórico de la llanura de Valencia. Estudio de la estructuración y ocupación del territorio entre las épocas ibérica y feudal (siglos V a.C - XIII d.C.)*, Serie de Trabajos Varios. Servicio de Investigación Prehistórica, 125, València.
- PALLÍ AGUILERA, F. (1981-82): «La toponimia de la Vía Augusta en Cataluña», *Pyrenae*, 17-18, pp. 343-365.
- PALLÍ AGUILERA, F. (1985): *La vía Augusta en Cataluña*, Barcelona.
- PÉREZ BALLESTER, J. i ARASA, F. (2010): «Poblament rural i vies de comunicació a la comarca de la Ribera (Valencia)», *Recerques*, 19, pp. 101-114.
- PIQUERAS, J. i SANCHIS, C. (2006): *Hostales y Ventas en los Caminos Históricos Valencianos*, Valencia.
- QUILICI, L. i QUILICI GIGLI, S. (eds.) (1999): *Tecnica stradale romana*, Roma.
- RODRÍGUEZ MORALES, J. (2011b): «Los nombres de las mansiones con ad+acusativo en las fuentes itinerarias», *El Nuevo Miliario*, 12, pp. 54-67.
- ROLDÁN HERVÁS, J. M. (1975): *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid-Granada.
- ROSSELLÓ I VERGER, V. M. (1992): «Les vies romanes al País Valencià. Il·lusions i certeses», *Serie de Trabajos Varios. Servicio de Investigación Prehistórica*, 89, pp. 619-637.
- ROYO PÉREZ, V. (2019): «Del Penyagolosa al Sénia. La toponímia àrab a les comarques històriques del Maestrat i els Ports», *Noms de lloc i de persona de les terres de Penyagolosa i altres estudis d'onomàstica*, J. Bernat i F. Guardiola (eds.), L'Estrella, 3, Societat d'Onomàstica, pp. 299-314.
- RUBIERA, M.ª J. (1985): *Villena en las calzadas romana y árabe*, Alicante.

- RUBIERA, M. J. i DE EPALZA, M. (1987): *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*, Xàtiva.
- TARRADELL, M. (1965): «Prehistòria i Antiguitat», *Història del País Valencià*, Barcelona, pp. 17-206.
- TARRADELL, M. (1973): «Nuevo miliario de Chilches y notas sobre vías romanas y toponimia», *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 9, pp. 89-98.
- VALCÁRCCEL PÍO DE SABOYA, A. (1803): *Parecer que de orden de la Real Academia presenta su individuo el Príncipe Pío sobre los monumentos de antigüedad relativos a la villa de Elche, con el concepto que puede formarse sobre la situación geográfica de la colonia Illici*, ms. RAH-A-9-3929-6/9.
- VALLVÉ BERMEJO, J. (1986): *La división territorial de la España musulmana*, Madrid.
- VENTURA CONEJERO, A. (2000): «Anotacions i aclariments a la Toponímia valenciana», *Estudis de Toponímia Valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, J. Mateu i E. Casanova (eds.), València, pp. 513-528.
- VILLAVERDE, V.; PÉREZ BALLESTER, J. i LEDO, A. C. (Coord.) (2008): *Historia de Xàtiva, I, Prehistoria, Arqueología y Antigüedad*, Xàtiva.